

Оригинални научни рад

Божидар В. ЗАРКОВИЋ*

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Филозофски факултет

Катедра за историју

МИГРАЦИЈЕ СРПСКЕ ВЛАСТЕЛЕ ЗА ВЛАДАВИНЕ ПОСЛЕДЊИХ НЕМАЊИЋА

Апстракт: Властела у средњовековној Србији је била носилац многих процеса од којих је зависило функционисање саме државе. Један од битних процеса, који је утицао на развој друштва и државе, је миграција. Метанастазијска кретања становништва нису се у увек одвијала истим интензитетом, правцем и карактером, а њихово праћење није увек било могуће због недостатка извора. Чак и у случају властеле често није могуће испратити једну породицу кроз више генерација. У раду се указује на миграције српске властеле током владавине последњих неколико владара из рода Немањића. Интензитет миграција је био у директној вези са проширењем државних граница, јер је властела награду за верну службу најчешће добијала на новостеченим територијама. Како је државу највише увећао Стефан Душан, тако су и миграције у време његове владавине биле највеће. Душан је још као млади краљ, док је управљао Зетом и околним областима, успоставио добре контакте са властелом на територији којом је управљао. „Његова“ властела га је превратом довела на престо, а он јој се одужио даривањем земљишних поседа на новостеченим територијама. Историјски извори говоре да је велики број властеле у новоосвојеним областима био пореклом из западних српских земаља. Миграције ће након Душанове смрти променити смер.

Кључне речи: Стефан Душан, властела, миграције, Зета, Немањићи

Улога властеле у средњовековној Србији, као и свим државама тога времена, била је изузетно важна: од њеног положаја и места у друштву умногоме су зависили карактер и успешност државе. Била је то друштвена елита која је утицала на развој многих процеса. Различит положај који је властела имала у суседним државама говори о специфичности улоге, али и о степену развоја друштва и државе: што је период феудалног друштва више напредовао то је и сталеж племства био више оформљен и затворен за промене. У државама где је уређено феудално друштво дуже постојало ту је

* Ванредни професор, bozidar.zarkovic@pr.ac.rs

диференцијација између сталежа била већа и теже премостива. Настанак властелског сталежа био је дуготрајан процес који се завршио у позном средњем веку, а зависио је од стабилности државних институција.

Константин Јиречек истиче да властела код Срба није проистацала од неког старијег, наследног аристократског рода, већ да су пореклом од слободних људи, који су захваљујући својим способностима дошли до тог статуса. Таква ситуација није била само код Срба и других Јужних Словена, већ се сретала и код „Франака, Лангобарда, Норвежана“ и других народа (Јиречек 1990: 58). Приче о пореклу, које су се повремено јављале, имале су задатак да појединцима или групи обезбеде и учврсте позицију у друштву, или да истакну њихову храброст и војничку умешност која их је довела до положаја владара или властелина. Свакако, најпознатији спис на нашим просторима који говори о далеком и племенитом пореклу владара Дукље потиче од Попа Дукљанина, по чијој причи они потичу од готских краљева (Живковић, Кунчер 2009: 4–21). Друга варијанта која говори о успеху појединаца на основу њихових способности је много вероватнија и документована је у многим изворима. Такви случајеви су се дешавали и у Византији, чије је друштво било много дубље социјално раслојено, самим тим и затворено за промене, и чији су се властелински и владарски родови могли пратити кроз више генерација. Један од најпознатијих примера је, свакако, уздизање Василија I Македонца, који је од коњушара доспео до цара и формирао успешну династичку лозу (Острогорски 1996: 229; 230–237).

Српске средњовековне државе, и друштво у њима, нису имале континуитет развоја. Чести прекиди, у чије узроке овом приликом нећемо улазити, деловали су лоше на формирање основних феудалних институција. Чим је држава успоставила дужи континуитет развоја, што се десило за владавине Немањића, и институције су постале стабилније и јасно уочљиве.

Једна од тих институција био је властелински сталеж, који је, и поред унутрашње диференцијације, показивао све већу хомогеност у односу на зависно становништво. Такав положај властеле оснажен је и законском регулативом, која се знатније може пратити од времена краља Милутина (Ђекић 2001: 16, 27, 46. 54, 57, 58, 71–73, 77, 81–82, 86, 87, 91, 104–105), а која је завршни чин добила у *Законику цара Душана*. Законик је у више чланова регулисао положај властеле, од којих је карактеристичан члан 152, којим је истакнута социјална раслојеност и подвојеност у односу на друге сталеже. Овај члан је Душан донео позивајући се да је тако било за време његовог деде „светог краља“ (Милутина) и њиме је прописао да „раван суди равнима“, што је значило да је у пороту за суђење властели могао да уђе само властелин (Новаковић 1898: 238). Исто правило важило је и за друге сталеже.

Иако је двовековни период немањићке владавине донео стабилност и константни развој, ипак је то био кратак период у односу на Византију или

неке државе западне Европе, зато су друштвене институције биле крхкије и отвореније за промене и утицаје. То је био случај и са властелом која није имала дужи континуитет, па су и промене у њеном саставу биле честе, због чега није било лако пратити властелинске породице у дужем временском периоду. Праћење неке породице кроз више генерација у средњовековној Србији је, осим ако она није владарска, веома тешко. Број породица, које се могу испратити кроз две или максимално три генерације, је изузетно мали. И поред напретка који је учињен у домену просопографских студија у српској историографији, данас знамо тек за неколико породица чије чланове можемо пратити током више генерација. Има и оних породица за које знамо само преко личности које су их довеле до врхунских положаја и утицаја (М. Динић 2003: 319).

Властела код Срба у време Немањића је вукла корене из старих владачких и жупанских лоза, као и споредних грана владарске куће, док по питању происхођења од чиновника није било сагласности (Тирковић, Михаљчић 1999: 88). Промену сталежа омогућавао је и брак, али је постојало јако интересовање да се тај начин сузбије и онемогући. Тавакве промене су биле присутне код нижег племства, које се у документима назива властеличићи. Био је то слој који се налазио између властеле и себара, и у Србији је потицао од друштвеног слоја војника. Постанак обласних господара увећао је и број властеле, нарочито ситне, која је регрутована управо од војника и од мањих баштиника (Шуица 2000: 29).

Један од процеса у којем је властела имала значајну улогу била је миграција. То је био сложени феномен, који се неједнаким интензитетом и различитим смеровима одвијао у различитим временским периодима. Може се рећи да је властела била носилац миграционих процеса, јер је она, поред владара, била највећи добитник тих збивања. За време Немањића миграције су константно биле усмерене у правцу југоистока, да би се, након битке на Марици 1371. године смер окренуо према северу и северозападу. Интензитет миграција је био највећи у периоду освајања и ширења државне територије, а најмањи у временима стабилности граница. Повећана миграција је била присутна и у обрнутој политичкој ситуацији када се српска држава нашла на удару османског освајача, а њена територија била у опадању.

Период великог проширења српске државе започео је након доласка на престо краља Милутина осамдесетих година XIII века, а свој врхунац је доживео за време Душанове владавине (1331–1355). У седамдесетак година, колико је трајао овај период, смењивале су се фазе рата и мира и са тим промене граница. Те промене су, углавном, биле такве да су се граница померала према југу – унутрашњост Византије, ширећи обим српске државе, али је било и повремених, ситнијих корекција у супротном смеру. Овај период у основи можемо поделити на два мања:

– владавина краља Милутина коју карактерише жесток и брз продор на југ, све до обала Егејског мора, и успостављање чврсте границе северно од правца Охрид – Прилеп – Штип, доста удаљене од крајње линије продора (Živojinović 1996: 57–66), и

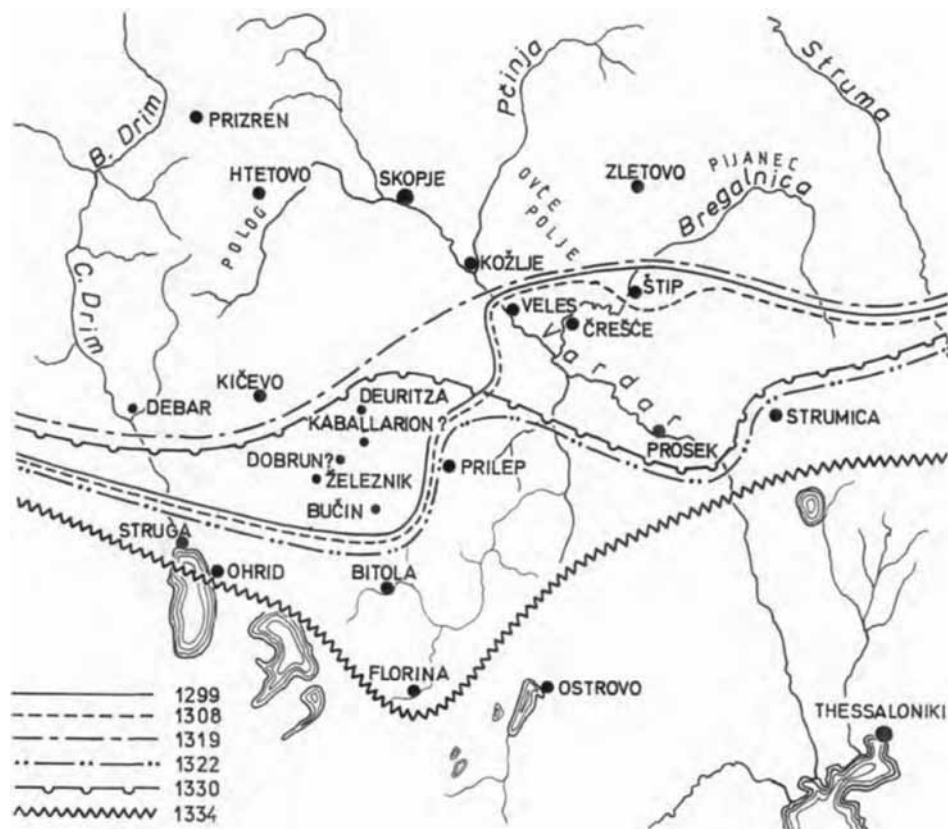
– владавина Стефана Душана, коју карактеришу стални продори мањег обима, уз повремена већа освајања градова, од којих је највећи Сер, након чега је уследило проглашење за цара и друго велико освајање 1348. године, када је српска војска, без иједне веће битке, заузела пострану област Тесалије и Епира и знатно проширила територију државе (Ферјанчић 1974: 227–229).

Између ове две фазе било је време владавине краља Стефана Дечанског, нека врста паузе у проширењима, обележена победом у бици код Велбужда 28. јула 1330. године. Ова велика победа је Србима донела превласт на Балкану, али не и велике промене граница, што је утицало на даљи развој политичких прилика у српској држави. Помало је парадоксално што ова победа српске војске, свакако највећа у првој половини XIV века, српском владару не само да није донела добитак, већ га је коштала живота у заточеништву, где га је сместио син уз подршку незадовољне властеле. Незадовољство је изазвано неспремношћу Стефана Дечанског да се окористи резултатима победе код Велбужда. Данилов настављач кривицу за сукоб оца и сина пребацује на Дечанског који је према Душану гајио мржњу. Душан је и поред свега хтео да му се покори, али не и његова властела која га је убедила да предухитри оца. По договору са властелом Душан је затворио оца у Звечану с намером да се после извесног времена измире (Данилови настављачи 1989: 62–65). Мавро Орбин доноси нешто другачију причу, преузету из неког непознатог западног извора. Међутим, и код њега главни покретач је Душанова властела, међу којима се налазило „неколико рђавих саветника“. Властела је наговорила Душана и да убије оца заточеног у Звечану (Орбин 2006: 32–33). На српски престо је доведен Стефан Душан, што је била прекретница у даљем развоју српске државе. Почела су нова освајања на југу и миграције српске властеле у том правцу (Nystazoroulou-Pélékidou 2004: 613).

Полазиште за Душанова освајања била је граница која је успостављена након ратова Милутина и Драгутина против Византије 1283–1284. године. Иако је српска војска продрла до обала Свете Горе, није се ту задржала, већ се вратила и успоставила границу северно од линије Охрид – Прилеп – Штип, тако да су ови градови припали Византији (Станковић 2012: 73–90). Ова гранична линија је додатно учвршћена 1299. године женидбом краља Милутина са византијском принцезом Симонидом, када је српски краљ освојене земље добио у мираз.¹ Након тога граница је претрпела тек ситније измене, од којих је највеће прикључење Штипа српској држави. Не зна се

1 Преговоре око склапања брака је водио Теодор Метохит, који је о томе оставио „Посланичко слово“, објављено у: Баришић, Ферјанчић 1986: 77–143.

када се то тачно десило: 1282–1284, 1299. или 1308, али свакако пре лета 1308. године, када је Милутин у уговор са Карлом од Валоа унео белешку да нема намеру да Штип преда било коме (Ђирковић 1986: 27).

Српско–византијска граница од 1299. до 1334. године (Živojinović 1996: 66)

Наредна промена положаја границе десила се у време окончања грађанског рата у Византији 1328. године. Стефан Дечански, који је подржавао Андроника II, сматрао је да више нема никакве обавезе према новом цару, па је предузео одређене мање походе. На то су га наводили и поступи појединих грчких великаша, присталица старог цара, који су пребегли на српску страну (Баришић, Ферјанчић 1986: 325). Том приликом је српској држави прикључио градове: Велес, Просек, Штип, Чрешће и Добрун (Данилови настављачи 1989: 53; Томоски 1978: 267–294). У списку се налази и Штип, који је, вероватно, Византија успела током времена да поврати. С обзиром да се радило о пограничном граду и граници где су се ситнији сукоби дешавали често, Штип је могао у једном тренутку прећи под византијску власт: 1327–1328, 1329, пре битке код Велбужда или за време сукоба у Србији 1331. године, али свакако не задуго (Ђирковић 1986: 28).

Нестабилност границе и повремене сукобе и промене потврђују походи српске војске на Охрид и Андроника III против Србије, мало пре битке код Велбужда 1330. године. Том приликом Византија је заузела мању област уз граничну линију и утврђења: Бучин, Деврицу, Добрун, Каваларион и Сидерокастрон (Баришић, Ферјанчић 1986: 334–336).

Најзначајније и највеће промене граница десиле су се за време владавине краља и цара Душана. За разлику од његових претходника, чији су напади били кампањски и кратког даха, Душан је са много више систематичности и, рекли би смо упорности, освајао нову територију, вешто користећи пребеге и међусобне византијске сукобе (Ферјанчић, Ђирковић 2005; Ђирковић 2000: 511–523, 541–556). Душанова освајања могу се поделити у неколико фаза:

– ратовање у северној Македонији (1332 – 1334), заузета територија са градовима Охрид, Прилеп, Струмица,

– освајања након смрти Андроника III до пада Сера (1341–1346)

– од проглашења за цара до пришајања Тесалије и Епира (1346–1349) (Ферјанчић, Ђирковић 2005: 49–68, 110–190; Ђирковић 2000: 511–523, 541–556; Динић 1956: 1–11).

Сва ова освајања су подразумевала велико ангажовање војске, на чијем челу се налазила властела. Учешће у војним походима била је обавеза властеле, али је то подразумевало и награду на крају успешног ратовања. Што је освојена територија била пространија, то је и награда властели била већа. Плен и награда су, поред обавезе према владару, били додатни подстицај за учешће и ангажовање. Тиме су се руководили и нападнути, који су у складу са тренутним интересима и политичким мотивима могли да промене страну и за то добију награду. Познат је пример Котаница Торника, византијског пребега на овим просторима, који је једно време служио краља Милутина (Томовић 2004: 263–269; Максимовић 1991: 183–191). Слична је ситуација и са Михаилом Асаном који је град Просек 1328. године предао Стефану Дечанском, претходно истеравши из њега присталице Андроника II, који су ту нашли уточиште бежећи из разних градова, а не желећи да се покоре Андронику III (Баришић, Ферјанчић 1986: 207, 332–333). За обојицу је карактеристично да су били у градовима у близини границе.

Руковођена својим интересима властела је често била покретач појединих збивања. Већ је било речи да је на утицај властеле Душан заратио против оца Стефана. Полазећи од писања Даниловог Настављача и руковођен младошћу краља, Константин Јиречек је сматрао да је Душан у прво време био под јаким утицајем и, чак, надмоћи властеле, која га је наводила на ратове. На тај начин расла је држава, али и самосталност намесника, што се после Душанове смрти претворило у олигархију, коју није могао да држи под контролом „неактивни младић“ – цар Урош V (Јиречек 1990: 212).

Не спорећи, али и не преувеличавајући улогу коју је у почетним годинама Душанове владавине имала властела, сматрамо да се Јиречекове констатације не могу у потпуности прихватити. То што цар Урош V није успео да се избори са жељама за власт крупне властеле, не би требало да буде аргумент. Пре би смо рекли да су промене које су наступиле са Душановим освајањима биле изузетно велике и да су створиле једну прилично разнородну државу која, нашавши се у политичкој ситуацији каква је била, није успела да се избори са изазовима. Промене које су наступиле Душановим освајањима биле су много веће у односу на оне које су дошле током двоструко дуже владавине Милутина и Дечанског, не само по питању обима државе, већ и у културолошком погледу. Познато је да су културолошки обрасци тешко и споро мењају и не прате политичке прилике. Пример тога је нека врста побуне која се десила крајем 1350. године када су грађани Скопља и неких других градова дошли у Верију да тајно моле Јована VI Кантакузина да му предају град. Сам Кантакузин пише да су ти градови „не мало времена потчињени Трибалима (Србима)“ (Баришић, Ферјанчић 1986: 517–518). Зна се да је Скопље већ готово седамдесет година непрекидно било у српској власти, од времена цара Михајла VIII Палеолога (1259–1282), што потврђује и архиепископ Данило II који пише да је Милутин на почетку своје владавине освојио овај град (Данило Други 1988: 113; Баришић, Ферјанчић 1986: 517), па је поступак посланика нелогичан у том тренутку. Објашњење за поступак треба тражити у вези са културолошким наслеђем становника Скопља, које је још увек било живо. Сматра се да су посланици других градова на тај поступак били изазвани и продором у унутрашњост српске територије, све до Скопља, који су уз пљачку извршили Кантакузинови савезници Турци, користећи се одсуством цара Душана, у том тренутку заузетим борбама на северу земље (Баришић, Ферјанчић 1986: 517, нап. 506).

Очигледно је да су промене настале укључењем ових територија у састав српске државе биле значајне, али њихов обим није лако утврдити. О демографским променама, иако их је било, не говоре извори, ни византијски, а још мање српски (Bartusis 1988: 153). Неке промене манифестног карактера је лакше уочити, што није случај са онима суштинске природе. Најновија истраживања показују да су промене најизраженије биле у управном апарату. Крупну грчку властелу је смењивала српска, нарочито ону укључену у управни апарат, што је разумљиво, али је било примера, да су појединци прелазили на српску страну и задржавали своје позиције. Било је и оних чију позицију након смене државе не знамо, али њихове потомке касније срећемо у местима где су им живели преци. Такав је пример Нићифора Исака–Керсака, који је био последњи господар Охрида, пре него га је, вероватно 1355. године, наследио Бранко Младеновић. Његова породица је наставила и даље да живи у Охриду, где му се 1365. године налазе два сина

(Филипоски 2017: 294). Тимофеј Флорински наводи поименичне примере грчких властелина који су били укључени у управни апарат Душанове државе (Флоринскиј 1882: 113–115). Смене на значајним управним местима су највидљивије, али су оне персоналне природе. Карактер државе је остао исти. То произилази и из позиције зависних људи, који су делом остајали на имањима које су обрађивали, али су им обавезе пренете на нове власнике. На тај начин њихова позиција готово да се није мењала.

Укључивањем у систем нове државе долазило је до мешања затеченог и новопридошлог становништва. На тај начин стварала се симбиоза, која није била страна византијском друштву навикнутом на космополитизам и универсализам. Симбиоза је била олакшана истом верском припадношћу, спремношћу Византинаца² да прихвате придошле Србе, али и жеља новопридошлица да усвоје манире затеченог становништва. Такво понашање Срба, познато под називом византинизација, присутно је од првих контаката (Максимовић 2009: 139–147; Зарковић 2010: 61–75), али је знатније наступило владавином краља Милутина, обухватало је прихватање византијске политичке идеологије, титула, начина управљања, понашања, облачења, уметничких стилова, познавања грчког језика и другог (Мошин 1937: 147–158). Све је то утицало да и Византинци на Србе не гледају као на странце у правој мери, што потврђује и писање Јована Кантакузина, који је Душану нудио да, уколико дође на престо у Цариграду, поделе власт и да заједнички управљају читавом Византијом, а не само освојеним деловима (Максимовић 2007: 374). За Душаново савезништво се отимало и регенство у Цариграду, које му је, такође, нудило уступке у погледу владања (Пириватрић 2007: 383–388).

Треба рећи и то да се византинизам Србије одвијао уз снажна локална обележја, која су, у неким видовима, као што је монументално сакрално сликарство, дала велики допринос светском достигнућу византијске цивилизације (Максимовић 2015: 86). Симбиозу је олакшавало и то што је становништво у Македонији великим делом било словенског порекла. То потврђују словенски називи места као што су Велес, Просек, Чрешче, Добрун, Градец (Томоски 1978: 267–294), или градови чија су имена прилагођена словенском изговору Скопље, Штип, Охрид и друга. Интересантно је да су поједина места имала преведена имена на грчком и словенском, као нпр. Σιδηροκάστος и Желџъньць (Томоски 1964: 41–44). Симбиоза је донела и међусобне језичке утицаје и употребу речи из другог језика уз прилагођавања, што бележе и српски извори, у којима се срећу поједини грчки термини прилагођени српском језику. Још су Симеон Немања и Сава у Оснивачкој

2 Треба правити разлику између етничког термина Грци и универзалног Византинци, којим је обухваћено становништво разноликог етничког састава успешно интегрисаног у државу коју су њени становници називали *Imperium Romanum*.

повељи Хиландара 1198. године за зависног земљорадника употребили назив парик, који се у српским документима веома ретко среће, насупротив меропаху (Мошин, Ђирковић, Синдик 2011: 67–69; Ђирковић, Михаљчић 1999: 493–494; Kazhdan 1991: 1589–1590). Као потврда демографских промена и ситуације на терену истичу се термини *ексалимо* и *р`йиније*, који су забележени у српској повељи краља Милутина али директно долазе из грчког језика (Роровић, Polloczek 2017: 181). Ексалимо долази од грчке речи *ἐξάλειμμα* и значи избрисан из пореских листи (књига) и представља фискални термин који се односи на непокретну имовину. Термин означава посед који је купљен, продат, дариван, дат у пронију, преписан на другом парика, подељен и испарцелисан између власника и зависних људи, дат на фискалну процену упоредиву са другом имовином. У нашем случају термин се користио за конфисковану имовину која може бити, или је већ враћена власнику. Уколико је то немогуће услед смрти или одласка власника и оних који су живели на њој, имовина је могла бити дата новом кориснику, али не као наследни посед (Kazhdan 1991: 766). Дакле, термин је играо важну улогу у процесу (унутрашње) колонизације.

Сличну улогу имао је и термин који се у српским повељама среће као *рипиније* и долази од грчке речи *ρείσιον*, а користи се да значи руине на којима је могуће подизање нових зграда (Мошин, Ђирковић, Синдик 2011: 315–329; Роровић, Polloczek 2017: 181).

Значајно је и то што су Византинци релативно лако и са малим отпором прихватили придошле Србе, што није случај са Арбанасима и Турцима, па ни Бугарима или Куманима и Власима, који су већ били на територији Византије (Osswald 2007: 141–142). Као последица таквог суживота настао је у савременој науци термин *Српска икумена* (Carter 1969: 39–56). Међутим, овај израз готово да није заживео – у науци је далеко присутнији термин *Византијска икумена* (Byzantine Oecumene), такође и *Византијски комонвелт* (Byzantine Commonwealth) и очигледно је да су они били узор за настанак српске варијанте.³ У сваком случају, овај израз и теоретски приступ говоре о друштву српске државе током XIV и XV века, које је гајило мултикултуралност преузету из Византије (Зарковић 2014: 193–206).

Ипак, и поред разумевања и компатибилности, промене које су наступиле српским освајањем нису биле занемарљиве јер су доносиле значајне промене оличене кроз нови управни апарат, сачињен од српске властеле. Треба рећи да термин српска властела није нужно етнички, већ обухвата становништво различитог порекла укључено у српски државни систем. Основни критеријум којим се владар руководио приликом њиховог награђивања и постављања на одређену позицију била је верна служба (*йравоверно йорабоџаније*)

3 У новије време имали смо два осврта на ову инспиративну синтагму Френсиса Картера из 1969: Роровић, Polloczek 2017: 175–181; Роровић 2016: 37–43.

(Новаковић 1912: 456). Хрисовуља дата манастиру Светог Ђорђа Горга показује на које је начине краљ Милутин вршио инсталацију нове властеле у освојеним областима:

- редистрибуцијом ексалима Византинаца који су побегли,
- куповином имовине Византинаца, и
- конфискацијом (Роровић, Polloczek 2017: 181).

Ови начини су се показали успешним, па су и касније примењивани. На крају првог налета Душанове војске, након којег се територија између Штипа и Струмице наша у српској власти, налазимо податке о земљи, тада протосеваста Хреље, а коју су раније „*др`жали ѝронијарије ѝр`ч`ци*“ (Korablev 1915: 460). Ово није била изолована промена, већ уобичајена ситуација која се среће на широком простору захваћеном освајањима (Острогорски 1951: 85). Ова хрисовуља показују и да је процес замене властеле захватио велику територију, која је и даље увећавана. Зато је и повлашћени сталеж био отворен за нову властелу, спремна да се избори за положај. Питање које се намеће, а које нас враћа на почетак рада, је одакле је долазила та нова властела. Већ смо истакли да је због недостатка извора тешко пратити неку породицу кроз више генерација, ипак, у појединим случајевима постојећа документа јасно показују те путеве.

Период великог проширења започео је доласком на престо Стефана Душана, превратом у којем је „његова“ властела одиграла значајну улогу. Познато је и то да је Душан од ступања на трон оца 6. јануара 1322. године крунисан за младог краља и да је на управу добио Зету, Албанију, Хум и Приморје (Ферјанчић, Ђирковић 2005: 31). У Зети се Душан побунио и уз подршку властеле кренуо против оца 1331. године. Управо ту властелу, ону која је била под његовом непосредном командом, српски извори називају Душановом и означавају кривцем за насилну промену престола. Зато треба очекивати да је она и награђена за довођење на престо Стефана Душана. Да је зетска властела очекивала награду показује и побуна која је у априлу 1332. године избила у области којом је до скоро управљао Душан. Побуну је предводио војвода Богоје, а убрзо му се придружио и Димитрије Сума. Давно је констатовано да су се ова два властелина побунила јер су сматрали да нису довољно награђени за учињене услуге у борби против Стефана Дечанског (Јирчек 1990: 213).

Душан се још као млади краљ у Зети окружио млађом властелом, која га је успешно и верно пратила кроз ратове и задате дужности (Ферјанчић, Ђирковић 2005: 100–101). У освојене области је са запада земље долазила социјално разнородна властела. Једна од највећих породица, која се може пратити кроз више генерација, а чије појединце на почетку каријере налазимо на западу, били су Бранковићи, пореклом, наводно, из Хума (Спремић 1994: 16). Оснивач породице је био војвода Младен, који је као саветник,

заједно са војводом Војином и челником Ђурашем Илијићем, био уз младог краља Душана, на његовом двору у Скадру (Ферјанчић, Ђирковић 2005: 31–32). У доба краља Милутина, помиње се са титулом жупана и управљао је Драчевицом и Требињем. Зна се да је имао брата жупана Николу.

Младен се последњи пут среће у документима 1326. године. Наследио га је син Бранко, за кога је у месту Борач, у Дреници, 1346. године препи-сан један псалтир. Бранко се касније среће као управник Охрида, где се помиње заједно са синовима Гргуром и Вуком. Претпоставља се да су Гргур и Вук најкасније 1365. године напустили Охрид и вратили се на баштину у Дреницу. Њихов одлазак из Охрида истраживачи тумаче различито: једни као последицу притиска краља Вукашина, а други као резултат договора са њим.⁴ Појава кесара Гргура у Пологу поставила је питање пред истраживаче о којем се властелину ради? (Шуица 1995: 163–173) Постоји мишљење да би то могао бити Гргур Бранковић, који је након повлачења из Охрида прихватио да буде вазал краља Вукашина и добио на управу Полог. По истом мишљењу Вук није пристао на вазални статус и повукао се у Дреницу (Алексић 2012: 30, 49, 211, 546).

Из западних српских земаља долази породица Мрњавчевић, која је у кратком времену оставила велики траг у Македонији. Њени најзначајнији чланови су били браћа Вукашин и Угљеша. У Македонији се у другој генерацији срећу и Вукашинови наследници, синови Марко и Андријаш, док су Иваниш и Дмитар напустили очеву област. Иваниш је, по Орбину, отишао у Зету код рођака Балшића, а Дмитар у Угарску, где је био жупан арадске жупаније и капетан Вилагоша. По Мавру Орбину Вукашин и Угљеша су били хумска властела рођена у Ливну од оца Мрњаве.⁵ Цар (Душан) га је узео на двор заједно са женом, три сина и две кћери.⁶ Орбинова прича је, по Јиречку, „налик на скаску“ и увела је презиме Мрњавчевић у литературу (Орбин 2006: 330). У новије време скренута је пажња да се презиме Мрњавчевић јавља у три историјска извора настала пре *Краљевсџива Словена*, што руши

4 Детаљније, са прегледом ранијих мишљења: Филиповски 2017: 296.

5 Треба напоменути да се особа са именом Мрњава среће у Требињу 1280. године. Девет година касније, 1289. помиње се човек краљице Јелене – казнац Мрњава (Miklosich 1858: 56; Стојановић 1929: 30; Динић 2003: 321). Иако је, због временског распона, мала вероватноћа да је поменута особа отац Вукашина и Угљеше, значајан је податак јер говори о присутности овог имена на простору западних српских земаља.

6 Интересантно је да се писање Мавра Орбина о три брата поклапа са народном традицијом која зна, поред Вукашина и Угљеше, и за трећег брата по имену Гојко (Орбин 2006, 49–50). Да ли је стварно постојао најмлађи брат, који није успео да се истакне и буде забележен у изворима – остаје отворено питање. Познато је и да је један Мрњавчевић под именом Рутош, забележен као један од војника Срба које је Тамерлан заробио у бици код Ангоре и које је задржао (Грковић 1981: 93–94). С. Рудић истиче да постојећа подаци и знања не могу поуздано да пруже одговор да ли је Рутош трећи брат? (Рудић 2002: 95).

уврежено схватање о Орбину као аутору презимена (Рудић 2002: 89–95). Поуздани подаци које имамо о Угљешу упућује на то да су Мрњавчевићи заиста пореклом из западних српских земаља, баш као што говоре и списи са легендарним одликама. Наиме, око 1346. године Угљеша је управљао крајем око Дубровника, можда Конавлима и Требињем (Михаљчић 1975: 102).

О ниском пореклу Мрњавчевића пише византијски историчар Лаоник Халкокондил, који каже да је Вукашин био пехарник Душанов, а Угљеша коњушар. Ова прича, коју је прихватио и пренео и Мавро Орбин, од стране савремених историчара се узима са пуно опреза јер нема потврде у другим изворима, а Халкокондил пише са прилично велике временске дистанце (Михаљчић 1975: 80). Чак и ако не можемо да потврдимо њену истинитост у конкретном случају, прича осликава време и друштвену климу који су постојали у време Душанових освајања, а то је могућност уласка у круг (високе) властеле и гледање на такве као на скоројевиће. За разлику од Угљеше, старији Вукашин се први пут помиње 1350. године у прилепском крају и са титулом жупана, што, знајући да је после петнаест година постао краљ, поново сведочи о повољним условима за уздизање на друштвеној лествици.⁷

Пореклом из западних крајева, вероватно из Албаније, али се не зна тачно из ког дела, био је властелин краља Вукашина, велики жупан Андрија Гропа. Његово порекло није најјасније, али је за управника Охрида дошао као део „српске феудалне хијерархије“ (Filiposki 2010/2011: 23, 24). За управника је вероватно дошао и пре 1371. године и битке на Марици, а осамосталио се средином седамдесетих година XIV века. Самостално је управљао Охридом до око 1385. године (Филипоски 2017: 298–301).

И зет Андрије Гропе – Остоја Рајаковић Угарчић је био пореклом са запада српских земаља. О њему се, као и већини ситније властеле, мало зна. Основне податке пружа његов надгробни споменик из цркве Богородице Перивлапте у Охриду (данас Свети Климент) који гласи: „Пресѡави се раб Божији Осѡја Рајаковић, ѡѡуслом Уѡарчић и суродник краља Марка, зей жуѡана (Г)роѡе, лейѡ 1379, месеца окѡомвриа и...“ (Стојановић 1982: 48, бр. 115). Занимљив садржај натписа сведочи да је Остоја био сродник краља Марка, али не знамо у ком степену родства. Са друге стране, знамо да је био зет Андрије Гропе, у то време самосталног господара Охрида. Оно што је важно за нашу тему је његово презиме, уклесано поред патронима – Угарчић, које је навело бројне истраживаче да га повежу са власима Угарцима из Невесиња и Љубомира и сврстају га у хумско–требињску властелу. Сматра се да је у јужне крајеве дошао за време Душанових ратова (Јиречек 1990: 147, нап. 15; Ђоровић 1940: 287; Динић 1966: 112–113; Шуица 2000: 42–43). Његово порекло осликава и гардероба са утицајима запада, која се

7 О најранијим поменима Вукашина и Угљеше Мрњавчевића, као и њиховом уздизању и позици у српском царству вид. Михаљчић 1975: 80–184.

може се видети и на портрету у цркви Богородице Перивлепте у Охриду (Васић 1958: 7–8; Ковачевић 1953: 57–58; Грозданов 1980: 153).

Својеврстан списак властеле која је за време Душана добила на управу области у јужним и источним деловима земље даје Мавро Орбин. Према исказу самог Орбина, списак је преузео из друге књиге Лаоника Халкокондила, који је стварао читав век после Душановог времена, због чега су имена великаша и области којима управљају често погрешно дата. На списку се налазе управник Охрида Пладика, „Вулк син Бранков“, браћа Кралес и Угљеша, Прељуб, Жарко, Богдан, жупан Никола.

Већину личности поменутих у овом списку није било тешко идентификовати, али је проблем када их треба повезати са областима којима управљају и нашим сазнањима о томе. Управник Охрида и области „Прилисбеа“ Пладика је, свакако, Младен, родоначелник Бранковића. „Вулк син Бранков“ је највероватније неки потомак Бранка Рагислалаића, а не као што се најчешће мислило Вук Бранковић. Браћа „Кралес“ и Угљеша су Вукашин и Угљеша, али се погрешно везују за област између река Фере и Дунава. Зна се да су они управљали областима у источној и централној Македонији. Краљ Вукашин је своју власт ширио на север у класичне српске земље, али је био далеко од Дунава. Прељуб је био познати војсковођа и управник Тесалије, а не Етолије како стоји у спису (Орбин 2006: 42, 323–324). Пре него што је преузео Тесалију, од Душана је добио баштину у области Морихова (Марихова, Маријова) у средњем току Црне реке, као и нека села у околини Водена. Након смрти кесара Прељуба крајем 1355. или почетком 1356. године његова удовица Ирина се са сином Томом из Тесалије повукла на баштински посед раније добијен од Душана (Зарковић 2017: 57–72).

Властелин Жарко је према спису био пун врлина и човек од највећег царевог поверења. Према Орбину његова територија се налазила у Македонији са границом на Вардару. Како пре тога пише о Јањини треба препоставити да је на Вардару била источна граница. У историографији је познат властелин Жарко Мркшић, који се на почетку владавине цара Уроша налазио у Зети, у области око реке Бојане, где је у покушао да самостално управља (Бирковић 2000: 571). Касније се среће у пратњи кнеза Лазара, а Орбин му бележи презиме као Мерешкић (Шуица 2000: 95). Можда је у питању неки други властелин са истим именом, али је могла бити и иста особа која је мењала области у складу са тренутним политичким приликама. Жарко је имао сина Мркшу, који је 1391. године оженио Руђину, ћерку Балше II и госпође Комнине, ћерке Јована Комнина Асена. Мркша је до смрти 1414. године управљао областима Канине и Валоне (Јиречек 2007: 11–14; Рудић 2006: 139). Данас се у Тесалији, 25 км од Ларисе и 32 км од Трикале, налази место које се зове Зарко и има око 1200 становника. Традицији каже да му име потиче од српског властелина који је њиме управљао током XIV века.

То би могао бити Халкокондилов и Орбинов властелин Жарко, а територија којом управља налазила се јужније у односу на ону из *Краљевства Словена*. Како се властелин са истим именом среће почетком Урошеве владавине у околини Бојане, могуће је да се ради о два различитим особама или је у питању иста која се вратила у Зету, у своје исходиште, након смрти цара Душана и кесара Прелеуба и заузимања Тесалије од стране Нићифора II Орсинија.⁸

На Орбиновом списку се још налази Богдан, данас непозната особа, као и жупан Никола, којем је Душан дао на управу Трикалу и Костур, за кога у науци постоји мишљење да се ради о Николи Багашу (Орбин 2006: 42, 323). Жупан Никола Багаш је према Ђ. Сп. Радојичићу био пореклом из Враћа (Радојичић 1967: 153–157), где је за време цара Душана управљао жупан Маљушат Багаш. Породица Багаш се касније не среће у жупи Враће, већ доста јужније – у Тесалији. У новије време појавило се мишљење да је и Николино порекло из зетског приморја, јер је презиме Багаш у средњем веку забележено у Котору. Породично име Багаш је, вероватно, изведено од старолатинског *basus* – шуље мере различитих вредности. (Алексић 2012: 241). По свему судећи, жупа Враће је била пролазни посед Багашима, пре него што ће, као и многи други добити нова задужења даље на југу.

С обзиром на непрецизност датог списка постоји могућност да поменути жупан Никола буде и нека друга особа. Познато је да је великом војводи са именом Никола Стањевић цар Душан дао баштину у долини реке Лукавице (данас Крива Лакавица), на потесу између Штипа и Струмице. Средиште Николине баштине било је у селу Конче, где је подигао цркву посвећену Светом Стефану. Касније је ову цркву приложио Хиландару, о чему је цар Урош V издао повељу 1366. године (Бојанин 2002: 103–115). Највероватније да се Никола након тога и сам повукао у манастир Хиландар. То што се позната Николина баштина и титула не поклапају са писањем Орбина не мора да буде сметња у идентификацији. Постоје и други примери непоклапања. Кесар Прелеуб је, рецимо, прво добио баштину у Моријову (Маријову, Марихову – око средњег тока Црне реке), а тек после тога и Тесалију на управу. Такође, по питању титула Орбин помиње Вукашина са титулом пехарника, а Угљешу као главног коњушара. У складу с тим је и Никола првобитно могао бити жупан, а касније (велики) војвода. Прва добијена баштина могла је бити стечена након првог Душановог налета 1332–1334. године, када је област до Струмице, заједно са овим градом заузета.

Чак и ако ову идентификацију не прихватимо, остаје поуздана чињеница да је велики војвода Никола Стањевић добио баштину на веома важном путу који је преко Штипа и Струмице повезивао Скопље и северне крајеве са

8 Причу о имену места је аутор чуо од становника овог насеља, иначе студената историје, а доступна је и на сајту: Zarko. Wikipedia < <https://en.wikipedia.org/wiki/Zarko> > [приступљено 30. 05. 2020.].

Сером и Солуном. С обзиром да је ова област за време Милутина и Дечанског припадала Византији, Никола Стањевић ју је добио од Душана, што се изричито и наводи у повељи цара Уроша: *оу својей башиине зайисанои, шийо моу јеситъ зайисалъ и оуиврѣдилъ родийшель царьства ми* (Бојанин 2002: 106, 108). О пореклу Николе Стањевића нема изворних података, али мислимо да су и његови корени на западу земље. Разлози за такво мишљење су следећи:

– баштина добијена непосредно уз границу, што значи да је био један од првих награђених на тај начин. Његове значајне заслуге потврђује и титула великог војводе, која се добијала за војничке заслуге;

– манастир са именом Стањевићи у околини Будве. Манастир се налази у селу Побори, где нема овог презимена данас. Сачувано име сведочи о неком ранијем ктитору који је носио то презиме;

– постојање имена Стан (како се вероватно звао Николин отац) у западним деловима земље. Почетком XIV века у Требињу је један од утицајнијих људи носио ово име (Динић 2003: 377–378). Нешто касније помиње се протовестијар Стан, очух жупана Прибила, који је подигао манастир Добрун у близини Вишеграда. Његов лик је насликан 1343. године на фресци у овом манастиру (Ђирковић 1995: 170). Име је забележено и у Дубровнику. Познато је да је деспот Стефан запленио сребро неком Стану Илићу из Дубровника. Не постоје документа која ове личности доводе у непосредну везу са Николом Стањевићем, али они сведоче о присутности имена у западним деловима Србије и могућем пореклу Николином;

– постојање утицајне властелинске породице Стањевић у првој половини XIV века у околини Требиња (Динић 2003: 377–378);

– Стањевићи су постојали и у Ободу у Конавлима. Наиме, након смрти цара Уроша и браће Мрњавчевић, а у времену општих сукоба, челник Милош Повика је био заробљен од стране Степоша Степановића из Драчевице, човека Николе Алтомановића. Милош је више пута тражио да му Дубровчани пошаљу депозит који је оставио код њих, како би њиме платио свој откуп. Дубровчани су му, коначно, августа 1372. године послали по властелину Влахоти Водопићу 782 дуката и 15 гроша. Новац је у Ободу примио лично челник Милош Повика уз присуство сведока Срба и Латина. Међу сведоцима су била и браћа Првоје и Прибац Стањевић из Обода у Конавлима (Јиречек 2007: 10).

– натписи са истакнутим презименом. Никола Стањевић је истицао своје презиме, што није била уобичајена појава у средњем веку. На надгробној плочи у манастиру Конче пише: **Никола Станевикъ велики воевода ктиторъ** (Габелић 2008: 27). Овај манир је израженији на натпису на последњем листу Јеванђеља које је поклонио Хиландару где пише: **Изъ рабъ Христовъ Станквикъ великии воевода Никола** (Рукописно Четворојеванђеље 2006: 321; Богдановић 1978: 58). Истицање презимена је, као што смо већ поменули, забележено код Остоје Рајаковића Угарчића.

Иако сви ови аргументи појединачно не дају јасну везу Николе Стањевића са западом средњовековне Србије, збирно много више упућују на тај закључак. Име Никола је било често у документима и без неке друге одређенице тешко га је повезати поуздано за одређену личност. О значајној улози Николе у средњем Повардарју говори један натпис из цркве у селу Дренову, коју је осликао „Димитар зуграф по смрти светораднога цара Стефана“. У натпису који је настао пре 31. августа 1356. године (6864) каже се да је Димитар стварао „при држави Николе и Марка“. Радојичић (1956–1957: 208) сматра да су у питању „велики воведа Никола Стањевић и Марко Мрњавчевић, који је још као млад имао мању област под својом управом“. Иако је ово оспорена теза (Алексић 2012: 81), она говори о присуству и значају Николе Стањевића у тим областима.

Још једна особа са истим именом Никола среће се високо позиционирана у писаним документима, због чега су је поједини историчари изједначавали са великим војводом Стањевићем (Целакоски 1992: 233). Наиме, у најстаријем поменику бигорског манастира Светог Јована, насталог у последњој трећини XVI века, у списку међу „*gospodam srybyskujm*“, који започиње Стефаном Немањом, помиње се и Никола. Поменик, осим свих владара Немањића, садржи и цара Симеона „Шимши“ Немањића Палеолога, затим краља Вукашина и краља Марка и његову браћу, као и најзначајнију властелу из ових крајева, од којих су поједини наведени са титулама, а други само именом. У тој другој групи налази се и Никола (Целакоски 1992: 7 (прилог)), па његова идентификација, иако највероватније тачна, позива на одређени опрез. Наведени примери говоре о значајној, али недовољно документованој, улози великог војводе Николе Стањевића.

Још једна особа чија је улога дошла до изражаја након смрти цара Душана, што је, уосталом, случај и са осталима, а води порекло са запада, је Радослав Хлапен. Била је то добро позиционирана личност, што се види из његовог деловања и друштвених веза. Био је таст краља Марка и, касније, Балше II Балшића, муж Ирине удовице кесара Прељуба, очух деспота Томе Прељубовића. Након Душанове смрти налази се на граници између Македоније и Тесалије. У једном тренутку је покушао да се окористи насталим приликама и освоји додатну територију, али је убрзо одустао од тога и склопио споразум са Симеоном Синишом, који је учвршћен браком Томе Прељубовића и Марије Ангелине, посинка Хлапеновог и ћерке цара Симеона. Радослав Хлапен се први пут среће 1330. године у Конавлима и Травунији, али о томе нема више података. Значајнија је његова улога крајем педесетих година у залеђу Солуна. Умро је седамдесетих година XIV века. Због великог временског распона могуће је да се не ради о истој личности, већ о две или три генерације из исте породице. У документима су могли оставити траг деда на почетку XIV и унук средином истог века (Алексић 2012: 237–238; Ђирковић 2000: 573–574).

За још једну особу поуздано знамо да је била са запада. У питању је кнез Гргур Курјаковић, који је пореклом био из Хрватске. Гргур је био син крбавског кнеза Курјака и брат Будислава и Павла. Иако се у литератури среће да му је први помен у документима у једној млетачкој исправи из 1332. године (Šišić 1907: 78), Гргур се помиње и раније, а 1326/27. године са браћом и зетом Нелишцем, ратује против Шубића (Birín 2009: 225). Након склапања мира он се прикључио Душану, по свему судећи, још док је овај био у Зети и задобио поверење младог краља. То су знали и Дубровчани који су га, за посредовање код Душана, јануара 1333. године, наградили са 200 дуката. Велико поверење које је Гргур уживао исказано је и тиме што се нашао на списку од десет достојанственика на повељи коју је Душан издао Дубровчанима 22. јануара 1333. године поводом уступања Стонског рата (Јечменица 2010: 32–37, 44). Исте 1333. године налазимо га на југу земље, где је под његовом управом био кастелан града Скопља. По свему судећи, кнез Гргур Курјаковић је у Србију дошао и понудио војничке услуге. Његова висока позиција у Душановом друштву подсећа на витеза Палмана. Не зна се колико дуго је остао у Србији (Ферјанчић, Ђирковић 2005: 100). Највероватније је Душана напустио након склапања мира са Андроником III 1334. године, када је увидео да је војни поход против Византије завршен. Могуће да је у Србији остао још годину, највише две, када се вратио у Хрватску, где, заједно са браћом Будиславом и Павлом, 1337/38. помаже зету Нелишцу и Шубићима у борби против босанског бана Стјепана (Birín 2009: 226–227). Тиме је ушао у сукоб са краљем Карлом I, што је одредило његову даљу судбину. У сукобу који се отегао, Гргур је заробљен и последње две године живота је провео у затвору (1358–1360) (Јечменица 2010: 44; Šišić 1907: 78).

Када погледамо списак напред представљен видимо да се ради о најважнијим личностима из средине XIV века, које су значајно утицале на збивања не само на српским, већ и на балканским просторима. Овај списак властеле која је из западних делова српских земаља дошла у новоосвојене крајеве није коначан, већ садржи податке само о оним особама које су оставиле трага у историјским изворима. Број оних који нису забележени је далеко већи. Сазнања која имамо говоре о тенденцији присутној у XIV веку, али и у другим временима, и о значају зетско–требињско–хумске области за процес унутрашње колонизације и обнове становништва. Миграција српске властеле у времену последњих Немањића настала је на крају једног дуготрајног процеса формирања српске средњовековне државе, који је врхунац доживео за време владавине Стефана Душана. Миграција се одвијала у више фаза, пратећи померање граница, па, у складу с тим, и поседе властеле налазимо на више места. Обим тог процеса и миграција властеле са запада на југоисток земље нису остали незапажени од савременика, као ни од каснијих сведока. Душанов син и наследник на трону Урош V је опхођење оца према властели

описао речима: *дарујући их вазда и неїресїано часним даровима* (Зарковић 2017: 60, 62; Анастасијевић 1922: 6). Такав став и деловање се дуго после Душанове смрти памтило, па су га бележили писци и стотинак година касније. Миграција властеле у време последњих Немањића ишла је са запада према југоистоку. Смрћу Душановом тај процес је прво заустављен, а убрзо је променио и смер. Од седамдесетих година XIV века миграције су са југа кренуле ка северу и западу и такав тренд ће бити у наредних неколико векова. Зетско-требињско-хумска област је и даље остала главни извор метанастазичких кретања у унутрашњост Србије.

ИЗВОРИ

- Анастасијевић 1922: Драгутин Анастасијевић. „Српски архив Лавре Атонске“, *Сїоменик СКА*, књ. 46, 6–21.
- Баришић, Ферјанчић 1986: *Визанїијски извори за исијорију народа Јуїославије*, том VI. ур. Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић. Београд: Византолошки институт САНУ, 77–143.
- Бојанин 2002: Станоје Бојанин. „Повеља цара Стефана Уроша којом потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару, 1366. (мај 9)“. *Сїари срїски архив*, књ. I, 103–115.
- Данило Други 1988: Данило Други. *Живоїи краљева и архиеїискоїа срїских. Службе*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.
- Данилови настављачи 1989: Данилови настављачи. *Данилов ученик, друїи настїављачи Данилової зборника*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.
- Живковић, Кунчер 2009: Тибор Живковић, Драгана Кунчер. *Gesta Regum Sclavorum*. том I. Београд 2009.
- Зарковић 2017: Божидар Зарковић, „Хрисовуља цара Стефана Уроша кесариси Јерини, 15. април 1357. године“. *Сїари срїски архив*, књ. 16, 57–72.
- Јечменица 2010: Дејан Јечменица. „Прва стонска повеља краља Стефана Душана“. *Сїари срїски архив*, књ. 9, 25–50.
- Јиречек 2007: Константин Јиречек, *Сїоменици срїски*. Београд: Филозофски факултет, Катедра за историју српског народа у средњем веку.
- Мошин, Ђирковић, Синдик 2011: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писам Србије, Босне и Дубровника*. прир. В. А. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик. Београд: Историјски институт.
- Новаковић 1898: Стојан Новаковић, *Законик Сїефана Душана, цара срїскої, 1349. и 1354*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца.
- Новаковић 1912: Стојан Новаковић. *Законски сїоменици срїских држава средњеї века*. Београд: Српска краљевска академија.
- Орбин 2006: Мавро Орбин, *Краљевсїиво Словена*. Зрењанин: Sezam book d.o.o
- Рукописно Четворојеванђеље 2006: *Рукописно Чейворојеванђеље Николе Сїањевића, властїелина цара Душана Силної – XIV век*. Београд: Глас цркве.
- Стојановић 1929: Љубомир Стојановић. *Сїаре срїске повеље и писма*. књ. I-1. Београд: Српска краљевска академија.
- Стојановић 1982: Љубомир Стојановић, *Сїари срїски зайиси и найїиси*. књ. I, Београд: Српска академија наука и уметности.

- Целакоски 1992: Наум Целакоски. „Најстариот поменик на Бигорскиот манастир“. *Сџоменик СХХХI*. Одељење историјских наука 7. Београд: САНУ, 221–240.
- Korablev 1915: „Actes de Chilandar, deuxième partie, Actes slaves“. (publies par V. Korablev), *Византиски временник*, XIX, приложение, Санкт Петербургъ.
- Miklosich 1858: Franc Miklosich. *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Vienna: apud Gulielmum Braumüller.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић 2012: Владимир Алексић. *Наследници Мрњавчевића и шеријорије под њиховом влашћу од 1371. до 1395. године*. Докторски рад у рукопису. Београд: Филозофски факултет.
- Богдановић 1978: Димитрије Богдановић. *Кашало ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Републике Србије.
- Васић 1958: Павле Васић. „Страни утицаји у народној ношњи“. *Зборник Музеја примењене уметности*, књ. 3–4, 5–18.
- Габелић 2008: Смиљка Габелић. *Манастир Конче*. Београд: Филозофски факултет, Институт за историју уметности.
- Грковић 1981: Милица Грковић. „Имена заробљених ратника Стефана Лазаревића у Самарканду“. *Ономастолошки ћирилози*, год. II, 93–101.
- Грозданов 1980: Цветан Грозданов. *Охридско зидно сликарство XIV века*. Београд: Филозофски факултет, Институт за историју уметности.
- Динић 1956: Михаило Динић. „За хронологију Душанова освајања византиских градова“. *Зборник радова Византиској инститиути*, књ. IV, 1–11.
- Динић 1966: Михаило Динић. „Реља Охмучевић – историја и предање“. *Зборник радова Византиској инститиути*, књ. IX, 95–118.
- Динић 2003: Михаило Динић. „Хумско–требињска властела“, *Из српске историје средњега века*. прир. Сима Ђирковић и Властимир Ђокић. Београд: Equilibrium, 317–407.
- Ђекић 2001: Ђорђе Ђекић. *Законодавна делатност краља Милутина*. Рума: Српска књига.
- Зарковић 2014: Божидар Зарковић. „Српски градови прве половине XV века – центри мултикултуралности“. *Улога образовања и васпитања у развијању хуманистичких, интелектуалних и националних вредности*. ур. Бранко Јовановић, Младен Вилотијевић. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици; Београд: Српска академија образовања, 193–206.
- Зарковић 2010: Божидар Зарковић. „Српско–византијска прожимања на простору Косова и Метохије у доба Стефана Немање“. *Косово и Метохија у цивилизацијским поковима*. књ. III. ур. Марко Аглагић. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 61–75.
- Јиречек 1990: Константин Јиречек. *Историја Срба*, књ. II. Београд: Змај.
- Ковачевић 1953: Јован Ковачевић. *Средњовековна ношња балканских Словена*. Београд: Историјски институт Српске академије наука и уметности.
- Максимовић 2009: Љубомир Максимовић. „`Византинизам` краља Стефана Радослава“. *Зборник радова Византиској инститиути*, књ. XLVI, 139–147.
- Максимовић 1991: Љубомир Максимовић. „Котаниц Горник“. *Зборник радова Византиској инститиути*, књ. XXIX–XXX, 183–191.

- Максимовић 2015: Љубомир Максимовић: „Пропаст Византије у огледалу српске историје“. *Зборник радова у часопису академику Десанки Ковачевић–Којић*. ур. Ђуро Тошић. Бања Лука: Академија наука и уметности Републике српске, 83–93.
- Максимовић 2007: Љ. Максимовић. „Србија и идеја универзалног царства“. *Зборник радова Визанџолошкој инстџијиуџи*, књ. XLIV, 371–379.
- Михаљчић 1975: Раде Михаљчић. *Крај српској царстџива*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Мошин 1937: Владимир Мошин. „Византијски утицај у Србији у XIV веку“. *Јуџословенски истџоријски часопис*, год. 3, 147–158.
- Острогорски 1951: Георгије Острогорски. „Душан и његова властела у борби са Византијом“. *Зборник у часопису шестџе стџиоџодиншњице Законика цара Душана*. Београд: Српска академија наука и уметности, 79–86.
- Острогорски 1996: Георгије Острогорски. *Истџорија Визанџије*. Београд: Просвета.
- Пириватрић 2007: Срђан Пириватрић. „Улазак Стефана Душана у Царство“. *Зборник радова Визанџолошкој инстџијиуџи*, књ. XLIV, 381–409.
- Радојичић 1956–1957: Ђорђе Сп. Радојичић. „Белешке о једној надгробној плочи из Велеса“. *Сџаринар*, књ. VII–VIII (1956–1957) 207–208.
- Радојичић 1967: Ђорђе Сп. Радојичић. „Феудална породица Багаш из Врања (из XIV и с почетка XV века)“. *Књижевна збивања и сџварања код Срба у средњем веку и у џурско доба*. Нови Сад: Матица српска, 153–157.
- Рудић 2006: Срђан Рудић, *Власџела Илџирској џрџовника*. Београд: Исторџијски институт.
- Рудић 2002: Срђан Рудић. „О првом помену презимена Мрњавчевић“. *Истџоријски часопис*, књ. XLVIII, 89– 96.
- Спремић 1994: Момчило Спремић. *Ђурађ Бранковић и његово доба*. Београд: Српска књижевна задруга
- Станковић 2012: Влада Станковић. *Краљ Милуџин (1282–1321)*. Београд: Фреска.
- Томовић 2004: Гордана Томовић. „Ко је био деспот Торник из записа граматики Нестора“. *Зборник радова Визанџолошкој инстџијиуџи*, књ. XLI, 257–263.
- Томоски 1964: Томо Томоски. „Белешки по повод на воениот поход на Андроник III во Македонија во 1330. година“. *Годишњиот зборник на Филозофскиот факултет на Универзитџетџи во Скопје*. том XVI–I, 41–44.
- Томоски 1978: Томо Томоски, „Средновековни градови во Македонија меѓу реките Вардар, Брегалница и Лакавица“. *Годишњиот зборник на Филозофскиот факултет на Универзитџетџи во Скопје*. том 30, 267–294.
- Ђирковић 2000: *Истџорија српској народа*, књ. I. ур. Сима Ђирковић. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђирковић 1995: Сима Ђирковић. *Срби у средњем веку*. Београд: Идеа.
- Ђирковић 1986: Сима Ђирковић. „Штџи у XIV веку“. *Зборник на џрудови џосвеџени на академикџи Михаило Аџстџолски џо џовод 75-џодиншнинаџи од живџиџиџи*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 25–37.
- Ђирковић, Михаљчић 1999: *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge.
- Ђоровић 1940: Владимир Ђоровић, *Хистџорија Босне*. Београд: Српска краљевска академија.
- Ферјанчић 1974: Божидар Ферјанчић. *Тесалија у XIII и XIV веку*. Београд: Визанџолошки институт САНУ.
- Ферјанчић, Ђирковић 2005: Божидар Ферјанчић, Сима Ђирковић. *Стефан Душан, краљ и цар 1331–1355*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Филипоски 2017: Тони Филипоски. „Охрид у време краљева Вукашина и Марка (1365–1395)“. *Српска краљевства у средњем веку*. ур. Синиша Мишић. Краљево: Град Краљево; Београд: Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско–словенске студије, 291–307.
- Флорински 1882: Тимофей Д. Флорински. *Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века*. Санкт Петербург: Типография В.С. Балашева.
- Шуица 2000: Марко Шуица. *Немирно доба српској средњег века, власнела српских обласних јосиодара*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Шуица 1995: Марко Шуица. „О кесару Гргуру“. *Зборник радова Византолошкој инстиију-ша*, књ. XXXIV, 163–173.
- Bartusis 1988: Mark C. Bartusis. „Settlement of Serbs in Macedonia in the Era of Dušan`s Conquests“. *Studies on the International Diaspora of the Byzantine Empire*. eds. Helene Ahrweiler, Angeliki E. Laiou. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 151–159.
- Birin 2009: Ante Birin. „Knez Nelipac i krbavski knezovi Kurjakovići“. *Identitet Like: korijeni i razvitak*. ур. Želko Holjevac. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Gospić: Područni centar.
- Carter 1969: Francis W. Carter. „An Analysis of the Medieval Serbian Oecumene: A Theoretical Approach“. *Geografiska Annaler*, ser. B, Human Geography, 51/1, 39–56.
- Filiposki 2010/2011: Toni Filiposki, „Der Ohrider Župan Andrea Gropa“. *Südost-Forschungen*, bd. 69/70, 1–24.
- Kazhdan 1991: *Oxford Dictionary of Byzantium*. ed. Alexander P. Kazhdan. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Nystazopoulou–Pélékidou 2004: Marie Nystazopoulou–Pélékidou. „Movements de populations, migrations et colonisations en Serbie et en Bosnie (XIIe – Xve siècle)“. *Chemins d`outre-mer – Études d`histoire sur la Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard*. ed. Damien Coulon, Catherine Otten-Froux, Paule Pagès et al. Paris: Editions de la Sorbonne, 607–618.
- Osswald 2007: Brendan Oswald. „The Ethnic Composition of Medieval Epirus“. *Imaging frontiers, contesting identities*. ed. by Steven G. Ellis, Lud`a Klusakova. Pisa: Pisa University Press, 125–154.
- Popović 2016: Mihailo St. Popović. „The `Medieval Serbian Oecumene` – Fiction or Reality?“. *Processes of Byzantinisation and Serbian Archeology*. ed. Vesna Bikić, 37–43.
- Popović, Polloczek 2017: Mihailo St. Popović, Veronika Polloczek. „Digitising Patterns of Power (DPP): Applying Digital Tools in the Analysis of Political and Social Transformations in the Historical Region of Macedonia, 12th–14th Centuries“. *Medieval Worlds*, nr. 5, 170–194.
- Šišić 1907: Ferdo Šišić. „Prilog rodoslovju Kurjakovića, knezova krbavskih od plemena Gusić“. *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*. sv. 9, 77–80.
- Zarko. Wikipedia<<https://en.wikipedia.org/wiki/Zarko>> [30. 05. 2020.].
- Živojinović 1996: Mirjana Živojinović. „La frontière serbo-byzantine dans les premières décennies du XIVe siècle“. *Βυζαντιο και Σερβια κατα τον ΙΔ`αιωνα*. Αθηνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, 57–66.

Božidar V. ZARKOVIĆ

THE MIGRATION OF SERBIAN NOBLES
DURING THE REIGN OF THE LAST NEMANJIĆS

SUMMARY

The role of the noble families in Medieval Serbia, as in other states of that time, was of great importance—their social status affected the character and the success of the statehood. They represented social elite, which influenced the development of various processes, one of them being migration. The migration process could be voluntary or involuntary, but it shadowed inner colonisation as well as the conquest of new territories. It determined the establishment of the governing structures in the newly acquired territories, as well as their integration into the state. Bearing in mind that many wars were waged during the Middle Ages—hence the constant redrawing of the borders—it is not surprising that migration was an ongoing process of various intensity and direction. Both the dependent population and the nobles took part in the process. However, following the migration flow of the noble families through history is much easier.

The great expansion of the Serbian territory started during the reign of King Milutin and ended with the death of the Tsar Dušan (1282–1355), whose reign was especially marked by great conquests and extensive migrations. Though conquests are mainly attributed to rulers, the noble families often initiated them. This is confirmed in the historical sources and the research literature, which cites the growing dissatisfaction of the nobles and their desire for further conquest as the main reasons for the change in the Serbian throne after the great victory at Velbazhd in 1330. Such views are further substantiated by the early years of the reign of Stefan Dušan when significant territories in Macedonia were annexed.

According to several sources, the main driver of change was the number of noble families close and directly subordinate to the young king. It is well known that Dušan inherited the governance of Zeta and western Serbia from his father in 1322. He managed those territories during the whole reign of Stefan Uroš III (Stefan of Dečani). The previous contention that the nobles drove the change in the throne is also validated by the relocation of the noble families to the newly annexed regions. A certain number of high born families originated from the western Serbian areas which is proved by the primary historical sources, while other families are loosely associated to the area by stories and legends. Neither is simple to confirm. Some of those nobles from the western Serbia are: the Braković family, the Mrnjavčević family, the Great Duke Nikola Stanjević, Ostoja Rajaković Ugarčić, Radoslav Hlapen, Nikola Bagaš, Andrija Gropa, Lord Žarko, and most probably Caesar Preljub, among others. They all received inheritance and governance of various territories as a reward for their loyalty and accomplishments, which can be traced back through their titles. Namely, military titles indicate that the person gained their status owing to their warrior abilities.

Key words: Stefan Dušan, nobles, migrations, Zeta, Nemanjićs